

ГЛАСНИК

СКОПСКОГ НАУЧНОГ ДРУШТВА

КЊИГА V. — Д. Н. 2.

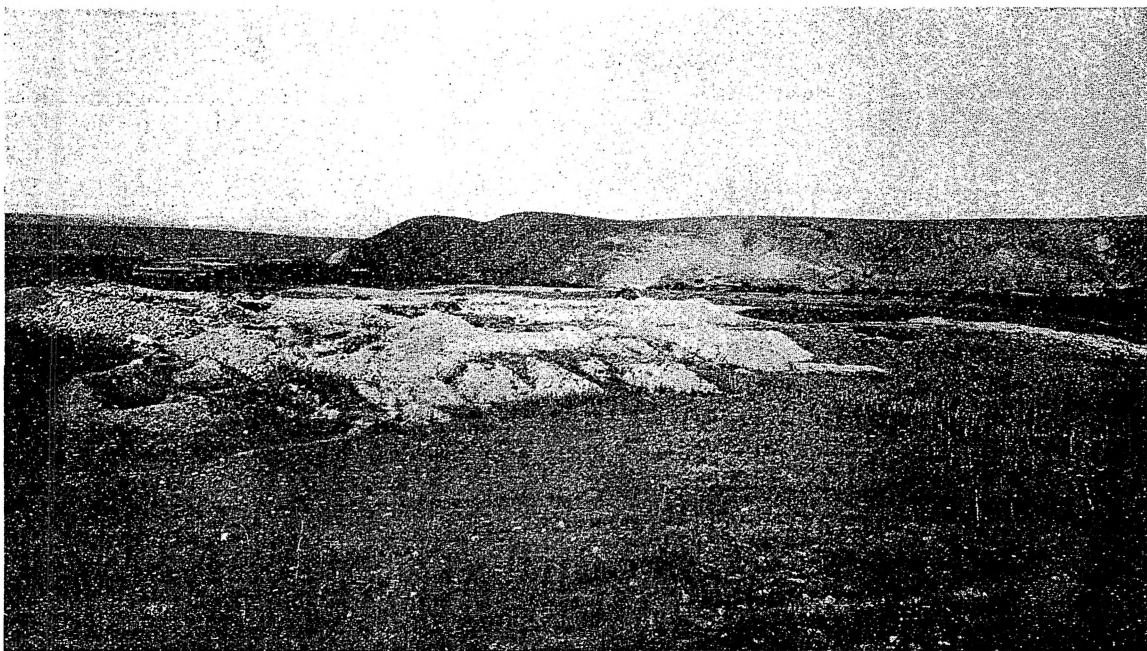
СКОПЈЕ, 1928. ГОД.

ИСТРАЖИВАЊА У СТОБИМА.

I. ТОПОГРАФИЈА И ИСТОРИЈА.

1. ТОПОГРАФИЈА.

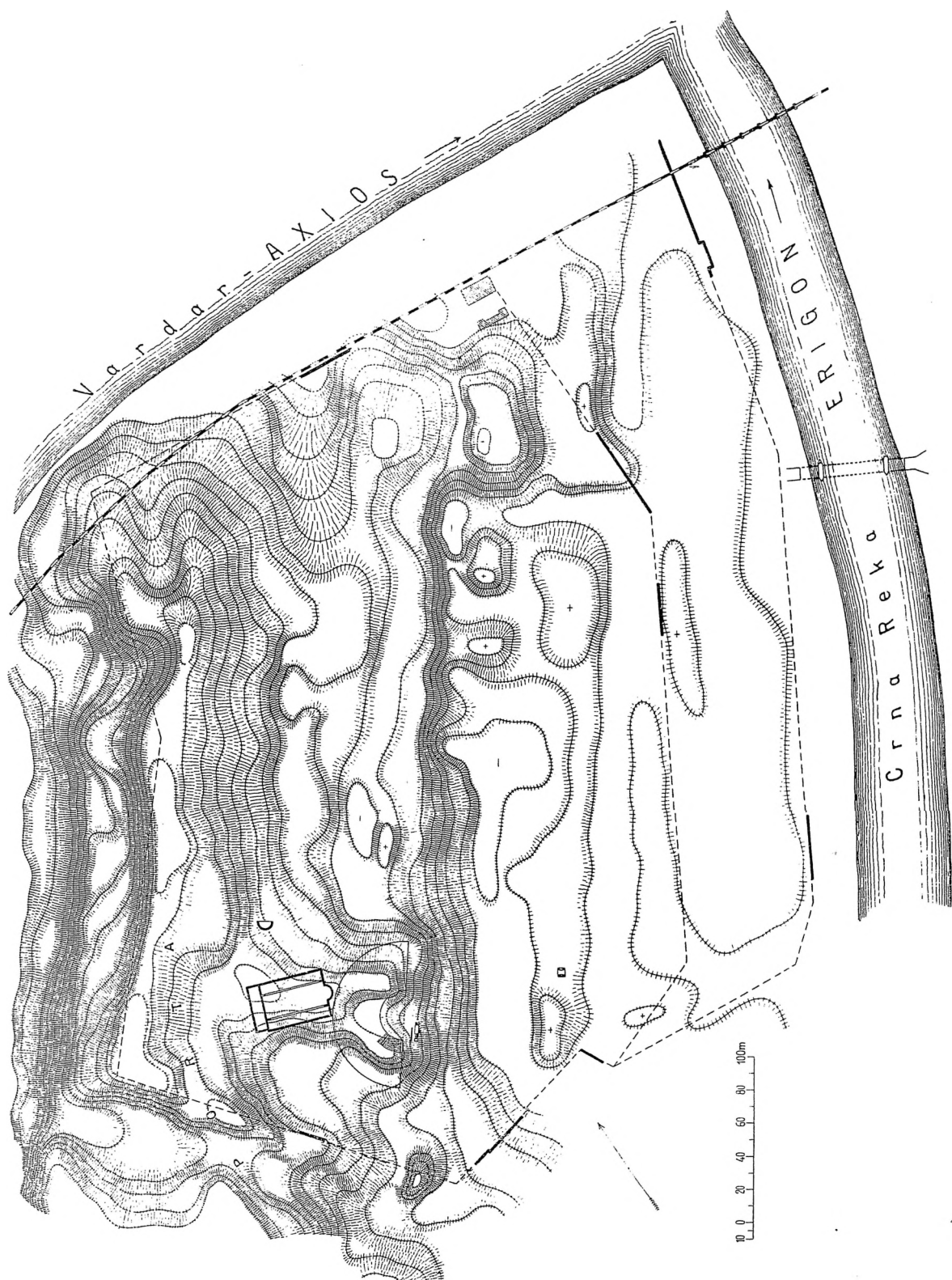
Долина средњега Ахиус-а, данашњега Вардара, знатно се проширује на два места и тиме пружа могућност за повољан развитак већих насеља: прво

Сл. 1. Развалине Стобија, гледане са северо-запада.

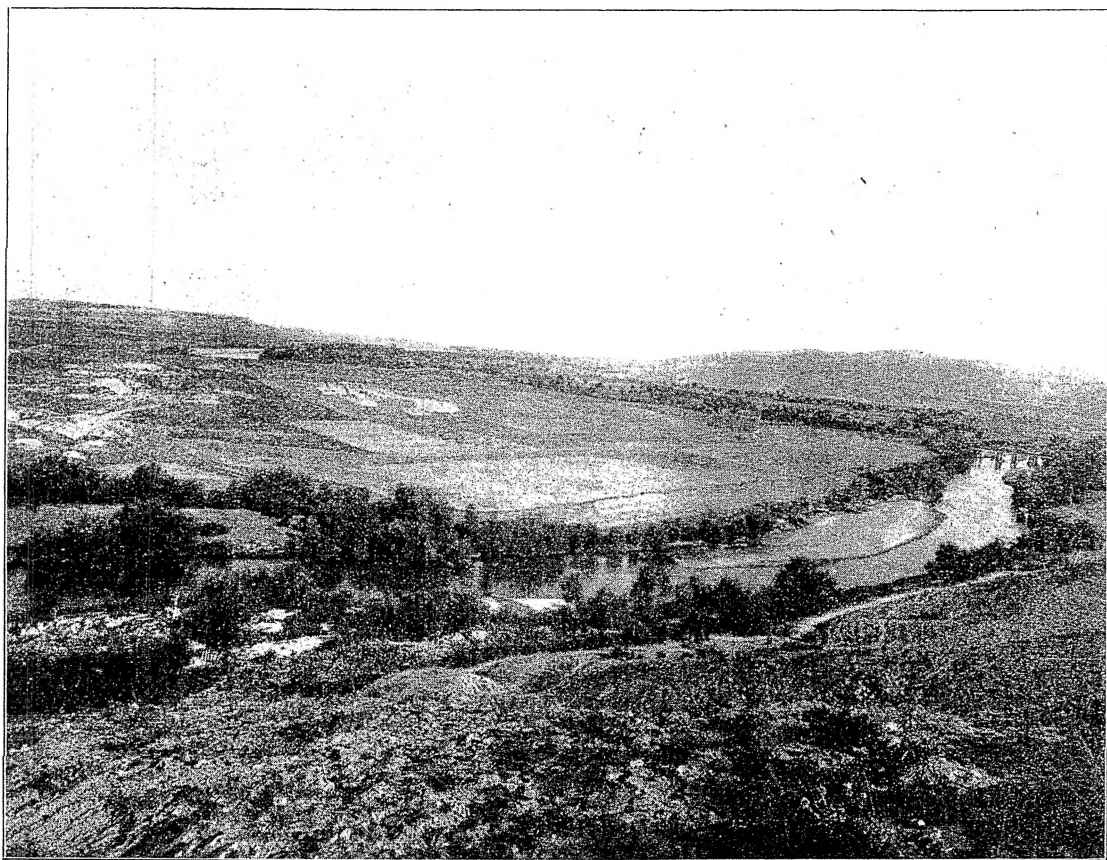
у пољу данашњега Скопља, где се дардански град *Scupi* развио до важнога насеља, а друго на месту где се уздужна долина Вардара укршта са попречним долинама Црне и Брегалнице. Ту, на раскршћу ових двеју саобраћајних линија, на ушћу Црне Реке, античкога *Ериона*, која овде према истоку прави лук, сједињују се долине Вардара и Црне, стварајући проширену котлину која изобиљује земљом за обрађивање. Сама, пак, котлина није равница у правоме смислу, као што је напр. скопско поље, већ лако заталасана раван, која се постепено спушта до речних обала. Услед овога и нема у овоме крају баруштина, које су у летње доба тако опасне. Добре и питке воде налази се овде у довољној количини, особито у северном крају, као што су напр. и лети

хладни извори у Водоврату, Чичеву, Росоману и т. д. Због свега овога овде се већ рано манифестовала људска насељеничка радиност, која, са повременим прекидима, траје и данас.

Благодарећи веома погодном саобраћајном, а нарочито стратегијском положају, овде, непосредно на ушћу Еригона—Црне Реке у Аксиус—Вардар, развило се главно место унутрашње Македоније *Сѿоби* (види слику 1. и 2.). Развалине

града налазе се на месту које народ зове „Пустоградско“, 5 km јужно од железничке станице Градско. У трговачком погледу положај је био ванредно повољан, јер су се ту састајала два стара саобраћајна пута: вардарски пут који, у правцу север—југ, пресеца Балканско Полуострво и представља најкраћу везу између Виминација (Костолца) на Дунаву и Тесалоника (Солуна) на југу, и пут који одваја од Via Egnatia, па пролазећи густо насељеном пелагонијском равницом преко плетварске преседлине силази у долину Црне, да затим од Стобија, уз Брегалницу, преко Пауталије (Густендила) избије на Дунав. Већ Полибије зна за пут из Стобија у Тесалоник. Са овога пута је пореклом миљоказ CIL III. 710_a = 14206³⁷, нађен код клисуре Демир-Капије.“

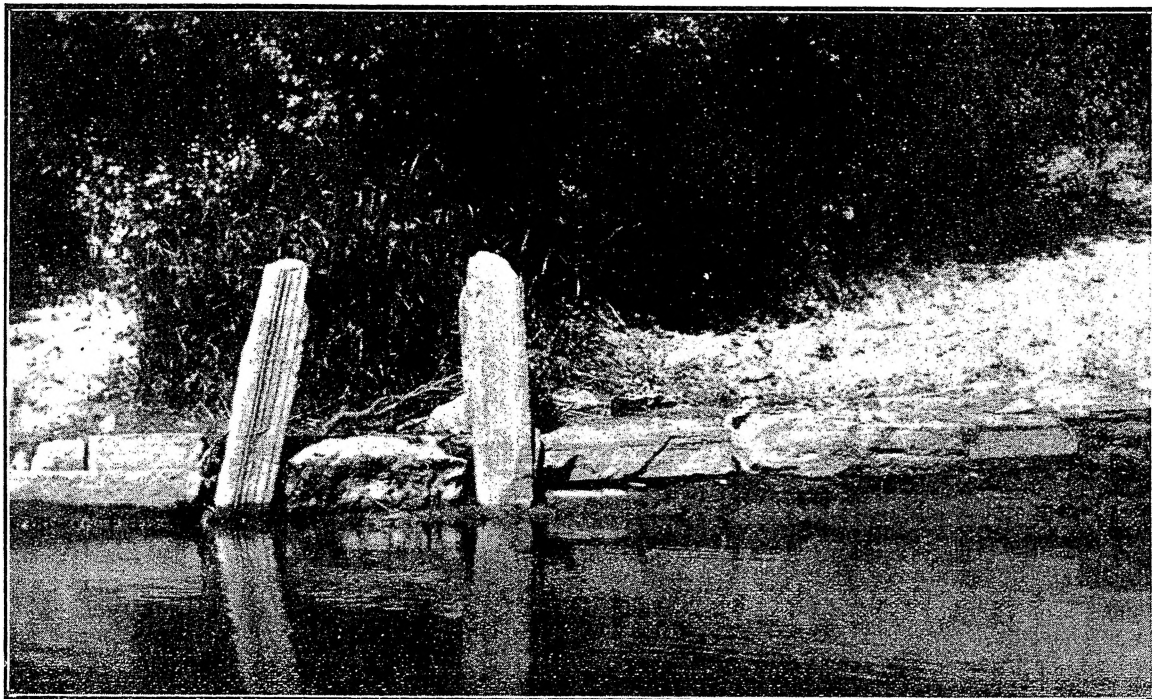
Сл. 3 Стоби, поглед на град са акрополе.

Уз овакав повољан прометни положај долази и јединствен стратегијски положај. Налазећи се на греди од неогеног пешчара која се према северу, дакле према унутрашњости, стрмо спушта, а према североистоку ка Црној има благ нагиб, град је доминирао долином Вардара (сл. 3). Овај повољан стратегијски положај искоришћаван је и у светском рату, јер су француске и српске трупе уз саме зидове старог града копале стрељачке ровове.

Стари градски зидови и данас се јасно распознају. 1926. године откопан је један део зида у дужини 10 m. Дебљина му је износила 2·40 m. Зид је начињен од омањих, неправилних комада пешчара слепљених малтером. На северном прочељу, у непосредној близини пруге Скопље—Солун, која пролази кроз градско подручје, такође је откопан један део зида. Очевидно је да су зидови окренути према рекама слабији. Југоисточни бедем који иде поред Еригона има два паралелна зида. Један почиње на источном углу, код данашње железничке стражаре, а други за 80—100 m ближе реци. Пошто овде још није вршено ископавање, није јасно зашто су овде требала два зида. Оно место где је са запада из Heraclea Lyncestis пут улазио у град, где су дакле била

главна врата, још и данас народ зове *йорџа*. Недалеко одавде налазе се оба објекта код којих се почела прва откопавања: позориште и, непосредно уз њега, епископска црква. Северно од цркве налази се једна апсида за коју се још не зна чему је служила. Пошто се она и по начину израде разликује од главне цркве, изгледа да не потиче из истог времена из кога и црква. Од прилике, на средини простора који захвата градски зид, на месту које у плану још није обележено, откопао је 1927. и 1928. год. г. Вл. Р. Петковић, управник Нар. Музеја у Београду, већи комплекс грађевина, у којима би, можда, требало гледати градске терме или једну византиску свечану дворану.

Ваља још поменути да се у непосредној близини остатака античкога моста, преко Еригона, налази још једна много каснија зграда, чији се темељи по њи-

Сл. 3а. Остаци римских грађевина на левој обали Вардара.

вама још јасно познају. Иначе је површина коју опасује рановизантијски градски бедем сразмерно мала. Највећа дужина износи око 500 *m*, док је ширина око 400 *m*. А ово је по нашим појмовима врло мало за једну тако важну варош као што је Стоби, те се отуда и намеће питање, да ли античка, римска варош није била већа, а овде да је био само византијски *castrum*. И заиста истраживања 1927. год. показала су да се варош у доцнијем развоју, у римско доба, спуштала у вардарску долину, па се ширила чак и на леву обалу Вардара. Лети 1927., за време нискога стања воде, на левој обали, а делимично у самом речном кориту, показао се читав низ већих, чак монументалних остатака од грађевина из римскога доба. Налазиле су се зграде са апсидама, већи капители и т. д. Једна врата са мермерним профилованим довратницима стајала су *in situ* (сл. 3а). Када је у средњем веку, за време сеобе народа, град настрадао, његов се обим опет ограничио на заштићени положај у троуглу ушћа Еригон—Аксиус. Да ли се римска варош ширила и југозападно преко каснијих градских бедема, не може се још рећи. Доцније је тамо била старохришћанска некропола са тробродном гробљанском базиликом јелинистичкога типа, по свој прилици из 5. века. Мало, пробно откопавање 1924. г. у близини ове цркве, коју је 1918. г. откопао Fr. Krischen, изнело је на видело само остатке једне позновизантијске зграде непознатог значења. Отприлике 15 минута даље, идући југоисточним правцем, на месту т. зв. Манастириште налази се трећа,

тробродна, базилика са осмоугаоним баптистеријем и многобројним анексима. Биће, да је то стара манастирска црква¹⁾. Десна обала Еригона била је мостом везана са подручјем града Стобија, од њега стоје још два стуба у самој кориту реке, као и одговарајуће подлоге на обали. Судећи по начину грађења сачуваних остатака, мост је из послеримског доба, јер се у ослонцима — стубовима — налазе сполије римских зграда (остаји стубова и друго). Десном обалом Еригона пружа се низ брежуљака који доминирају градом. Могућна је претпоставка да је овде био акрополис града Стобија. Приликом једнога обилагања у септембру 1927., тамо су нађени антички културни остаци (црепови и др.). Трагови зидова не виде се.

2. ИСТОРИЈА.

Ради важног положаја града Стобија овде је морало рано почети насељавање. Од праисториских остатака у Стобима се није још ништа нашло, пошто ни копање није допрло до некултивисаног слоја — здравице —, али се можемо надати да ће се ту наћи извесна разјашњења о премакедонском добу. Да је средња долина Вардара била насељена још у неолитско доба доказују налази углачаних каменних бравди, керамички остаци и др. из Рудника код Велеса и Демир-Капије (уп. Старинач III, књ. I, 293 сл. и XVI. Bericht der röm.-germanischen Kommission, стр. 94.). О тумулима, који се у близини налазе, говори В. С. Радовановић: Тиквеш и Рајец, стр. 165.: „Има раскопаних *тумба* или *хумова*, као повише Кавадараца, у којима су налажени остаци од грнчарије и бакарних оруђа или украса; слично и на високом ободу Котлине, на Вишешници, под врхом Галичен, у тиквешким Горњим Селима“. Моравско-Вардарска долина већ је била у неолитско доба један важан пут, којим су народи проваљивали са северо-запада. И заиста, македонска налазишта показују извесне сличности са налазиштима из Дунавских области. Casson у својој књизи: Macedonia, Thrace and Illyria (Oxford 1926) види у македонским налазима утицаје једне Terramare-културе дунавског типа. На сваки начин су Вардарска долина и област око Стобија виделе у 2. миленију пре Хр. знатне сеобе народа. Археолошка истраживања ће то потврдити. Колико се од темељнога испитивања Македоније у овоме правцу смео надати показује, пре свега, ванредни инвентар архајске некрополе код Требеништа, северно од Охридскога Језера, коју су за време светскога рата открили Бугари, а Б. Филов недавно објавио.

И име Стоби не даје нам много за премакедонску историју града:²⁾ К. J. Beloch, Griech. Geschichte I/2 58. тумачи *Στόβοι* слично као *Stuberra*, у пелаго-нијској равници као чисто грчко име, пошто он и Пеонце, у чијој области лежи Стоби, сматра за Грке. Напротив Г. Кацаров, Die ethnographische Stellung der Räonen (Klio XVIII, стр. 23.), а опширније у својој књизи: Пеониа, приносъ къмъ старата етнография и история на Македония — држи ово име за илирско. Против оба ова тумачења устаје Н. Вулић у Гласу Срп. Краљ. Акад. књ. CXXI и у Musée Belge XXX, 112, али ни он ништа позитивно не даје. Он само указује на недовољност и несигурност свих закључака који се изводе на основу топономастике. К. Oštir: Danuvius—Asamus—Naissus (Архив за арбанску старину II [1924.], 365.) проглашава Стоби за прединдогерманско (преалб. *stō | oib->

¹⁾ Справ. Hald. Auf den Trümmern Stobis, Stuttgart 1917, стр. 30. и д., Clemen, Kunstschutz im Kriege II 762; Filow у делу Studien zur Kunst des Ostens, посвећеном J. Strzygowski стр. 33.

²⁾ Грчки облик имена гласи: *Στόβοι* (тако Страбон, Птоломеј, Малхос, фр. 18. и натпис CIA, 1893.). У Steph. Byz. име је, ваљда, искварено *Στρέβος*; Hierocles Synecd. 641, 2 а по њему и Const. Porph. de them. 50, 1а имају *Στόλοι*. Сличан је облик имена и у актима васељенских сабора (*Staliensis, Istaliensis*, F. Mansi, Conciliorum amplissima collectio IX 190 и д., и Patrum Nicaenorum nomina, ed. Gelzer-Hilgenfeld, стр. 53, бр. 192. *Stulois*). Облик *Στοβελον*, који се налази само код Кедрина II, 461, изгледа да је грчке народне етимологије. Да ли се *Στοβελον* код Никете Акомината, 569, ed. Вонп. односи на наш Стоби или пре на бугарски Стоб на Рили, то је још под питањем. Латински облик имена је *Stobi* (тако Ливије, Плиније и сви натписи), на Tab. Peut. стоји *Stopis*. Етником на новцима и натписима гласи увек *Stobensis*, само се у имену познатог ексцерптора Јована налази облик *Stobaios* (и слично Steph. Byz. τὸ ἐθνικὸν *Στοβαίος*).

алб. *štep* > *štepī* кућа), док *Nopcsa*: *Wissensch. Mitt. aus Bosnien u. d. Hercegovina*, XII, 225, изгледа да сматра ово име за трачко; а то се слаже са мишљењем Пача и Каџарова, да су Трачани ту живели пре Илира. Питање, како треба тумачити име Стоби, стоји у уској вези с питањем о народности Пеонаца. Белох (о. с.) идентифицира на основи Страбона VII 331 Пеонце с Пелагонцима и према томе и с Грцима. *Tomaschek* и *Kretschmer* (*Einl. in die Gesch. d. griech. Sprache* 242 и д.) јесу међутим мишљења, да су Пеонци један илирски народ, што би по *Gaebler*-у и новци потврдили (*Zeitschrift f. Numismatik* XXXVII 245 и д.).

На историску позорницу излази Стоби тек у македонско доба. Филип II био би први који је 359, на своме походу против Пеонаца, допро у околину Стобија, на сваки начин само пролазно¹⁾. Променљиве борбе Македонаца са северним суседима биле су судбоносне и за Стоби. Око 270., под Антигоном Гонатом, који је југозападно од Стобија основао *Antigonea*, припада Стоби Македонији. Год. 229., после пораза Деметрија II у борби са Дарданцима, припада Стоби опет Дарданији²⁾. Околина Стобија дефинитивно је дошла под македонско господарство 217. г., за време Филипа V, који освоји земљу све до данашњега Велеса, античкога *Bylazora*, па га јако утврди³⁾. Македонци увидеше важан положај Стобија, који у њиховој борби са Дарданцима почиње играти важну улогу као ослона тачка и етапна станица. Када су Дарданци, искоришћујући тешки пораз Филипов код Киноскефала 197. упали у северну Македонију са тежњом да поврате 217. г. отете им области, Филип брзо скупџ војску од 6000 пешака и 500 коњаника, те препадом разби Дарданце код Стобија (*Liv.* XXXIII, 19.). Стоби се помињу 183. године, приликом оснивања града *Perseis*-а у Пеонији⁴⁾. 181. г. Филип искоришћује Стоби као оружицу за свој поход против ратоборних Меда у Родопским Планинама (*Liv.* XL, 21.). Истим походом Филип је хтео извежбати своју војску за предстојећу одлучну борбу са Римљанима. Када је 168. код Пидне македонско краљевство сахрањено, захтевали су Дарданци, на збору у Амфиполису, Пеонију а са њоме и област Стобија за себе, али су одбијени (*Liv.* XLV, 29, 12). Код поделе Македоније на четири независне административне области под римским протекторатом, Стоби и крајеви Пеоније западно од Аксиуса припали су трећој провинцији, чији је главни град био Пела, те му је тако одузет један део природног подручја. Само је Пелагонија одвојена од Пеоније и придодата четвртој провинцији, која је обухватала унутрашњост Македоније. Као накнаду Дарданци су добили право да у Стобима могу куповати со, коју им је трећа провинција морала давати по утврђеној, вероватно ниској цени, што је свакако значило финансијско оптерећење Македоније⁵⁾.

Даља судбина Стобија у овом времену није нам позната. Изгледа да је, слично другим градовима, и Стоби имао неку аутономију. Задржао је тимократски устав, који му је дао још Емилијус Паулус. Када је 146. г. после устанка Псеудо-Филипа-Андриска Македонија кажњена и претворена у римску провинцију са претором проконзуларне власти на челу, изгледа да Стоби није много осетио ову промену. Из чињенице да је град припадао трибусу *Aemilia* (*CIL* III. 8203, 12409 и др.) излази да је Стоби рано добио римско муниципално право. Плиније, *nat. hist.* IV, 17 (34) назива га: ... *oppidum Stobi civium Romanorum* ... Римски намесници у Македонији су имали доста посла са немирним племенима у тим крајевима. Нарочито су келтски Скордисци често узнемиравали Македонију када је била римска провинција. Г. 120/119 пре Хр. је био конзул

¹⁾ Диодор XVI, 4, ср. Вулић у *Strena Bulićiana*, 239. Да је Стоби било у Пеонији, доказују *Liv.* XXXII, 19; XL, 21; XLV, 29, 12 и д.; Страбон VII, 329, сл. 4. Према Птоломеју III, 13, 34 Стоби је у Пелагонији, што је очевидно Птоломејева заблуда. Ово се пре свега види из *Liv.* XLV, 29. (ср. Н. Вулић, *Глас Срп. Краљ. Акад.* CXXI (1926.) 6 и д.).

²⁾ *Trogus. Proleg.* XXVIII, *Justin.* XXVIII, 3, 4; *Liv.* XXXI, 28.

³⁾ *Polyb.* V, 97. ср. *Niese, Geschichte der griech. u. maked. Staaten* II, 456 и д.

⁴⁾ *Liv.* XXXIX, 53, 15, *haud procul Stobis, veteres urbes*.... ср. *Старинар*, III. сер. III књ., стр. 113. и *Mitt. d. Vereins klass. Phil. Wien* II (1925.) 37.

⁵⁾ *Niese, o. c.* III 181. — Мишљење г. Трухелке (*Гласник*, књ. III/1 стр. 71), да су Римљани дали Пеонију својим савезницима Дарданцима, није тачно.

С. Помпејус код Стобија побеђен и убијен (Ditt. Syll.³ 700). Борбе са Скордисима и другим племенима продужије се скоро кроз цео први век пре Хр.

И под римском влашћу град се развија и постаје важан саобраћајни и трговачки центар. Литерарне вести и натписи су истина оскудни, али факат да за Флавијеваца почиње низ локалних ковања новца, који траје до Елагабала, сведочи да град у трговачком промету није играо незнатну улогу. Значајно је да су натписи на овим новцима редовно латински, а сам град на реверсу увек се зове *Municipium Stobensium*¹⁾. Изгледа да је Стоби у доба Трајаново имао привремено и војничку посаду. А. Hunt у *Raccolta Lumbroso*, 269. недавно је објавио један, на жалост, јако оштећени папирус, вероватно дневник *Cohors I Hispanorum Veterana*, у коме се говори о бављењу ове кохорте у Стобима. Име Стоби чешће се помиње, а као датум једном је дат *a. d. / XVI K(al) Octobres*. По свој прилици забелешке су из Трајановог доба (103.?). Hunt мисли да се ова кохорта само привремено овде бавила приликом свога пролаза за Египат. 99. год. кохорта је била још у *Moesia Inferior*. 129. она је опет у *Λακίји*²⁾. Из године 119./120. потиче велики почасни натпис цару Хадријану, који се данас налази у селу Сиркову (8km западно од Стобија — сл. 4.)³⁾. Царскоме добу припадају и остали до сада познати натписи, који ипак мало дају за спољашњу историју града. Такав је напр. одломак једнога великога грчкога почаснога натписа, који је нађен, у споредној употреби, у средњем броду епископске цркве. Натпис је најпре морао бити на каквом јавном месту, можда форуму, а постављен је у част архијереја *P. Sentios-a Septi-*

Сл. 4. Хадријанова плоча у Сиркову.

¹⁾ Изгледа да је Стоби под Флавијевцима добио право ковања бакарнога локалнога новца, јер су најстарији примерци заједничко ковање Веспасијана и Тита. Најмлађи новци потичу од Елагабала. Натпис је увек латински, на *Rs. MVNICIPIVM STOBENSIVM*. Латинске натписе имају такођер новци Пеле, који се кују за покрајину Ботијеју, док напр. Тесалоник и Сердика на локалним новцима имају грчке натписе. На пољу реверса код новаца из Стобија најчешће долази Викторија са венцем, Зевс на престолу, а код најстаријих новаца храм са једном статуом. Ипак је најинтересантније ретко представљање богиње града Стобија у ношњи Амазонке између две нимфе Еригона и Аксијуса. Овај тип новца јавља се тек у II веку (уп. *Brit. Mus. Cat.* № 18; новце Гетине *Imhof. Blumer, Mon. Gr.* 91, и остале непубликоване комаде у Бечу. Један примерак из самога Стобија налази се у Београдском Народном Музеју, а други у Музеју Јужне Србије у Скопљу). За новце из Стобија уп. *Brit. Mus. Cat. Macedonia*, p. LXI и д., 103. и д. Мушмовъ, *Античке монети на Балканскиј Полуостровъ*, стр. 409. и д. *Head, Historia numorum*, p. 245.

²⁾ G. Cantacuzène у свом опширном коментару овога папируса, који је сада изишао у *Revue Historique du Sud-Est Européen* V № 1—3 (Janvier — Mars 1928) стр. 38 и д., мисли да је *Cohors I Hispanorum Veterana* имала у Стобима један биро за регрутовање: „Cette troupe avait à Stobi, à l'intersection de la Cerna et du Vardar, un bureau secondaire, qui s'occupait du recrutement et des fournitures militaires. Quatre des soldats, qui devaient être mentionnés dans les premières ligne, étaient originaires de cette ville. Ce bureau servait probablement de centrale aux détachements dispersés dans le Sud-Ouest de la Péninsule Balkanique. Des légions ont aussi reçu de conscrits de Stobi (*Jahreshefte* 1910, Beiblatt стр. 216—17). Il est probable qu'un bureau de recrutement de l'armée de Mésie a existé en cette localité.

³⁾ CIL III 629. — Справ. сл. 5.

mios-a Nikolaos-a, његове жене Granie Alexandre, сина P. Sentios-a Nikolaos-a Septimios-a и још друге родбине. Крају 2. века припадаће интересантни натпис Ultrix-a, нађен у позоришту, о коме ћемо доцније још говорити.

Пред крај принципата град је подигнут на ступањ колоније. На локалним новцима који се завршују са Елагабалом, он се још назива *municipium*, док се према Дигестама (Paulus L. XV 8, 8) зове градом *iuris italici*, а и код Steph. Byz. s. v. Στρόβος означаје се као Ῥωμαίων ἀποικος.

Није нам много позната ни унутрашња организација у римско доба. Она се свакако није много разликовала од осталих муниципија. Од јавних достојанственика познато нам је само неколико свештеника: већ споменути архиепископ P. Sentios Septimios Nikolaos и три аугустала, који се на натпису из позоришта помињу као завештачи кипа Ultrix-a (Немезе). Од других култова познат нам је култ једне свете Триаде или Тетраде, и то по једноме натпису, који је пренет у Чичево. Нека Juventa Sabiniana завештава тамо ἀγάματα у знак захвалности што је посвећена ([δὲ]γματο κἀντικε>ρομένη) олимпијском Зевсу, Хери богињи и [σωτ]ήρ-у Аполону, пред киме је у натпису свакако испало име некога четвртога божанства. О Асклепијевом култу сведоче слаби остаци једног заветног споменика у његову част, а нађени су у споредној употреби у епископској цркви и припадају позној антици, ваљда почетку 4. века после Хр. Као што се види из 3. и 5. реда, говор је о приносу са некаквога поседа. О другим култовима причају разне статуе и фрагменти, које је г. Вл. Р. Петковић нашао у горе споменутој византијској згради. Тако на пр. једна велика мраморна глава бога Зевса Сераписа, једна статуа бога Диониза с посветним натписом, о коме ће још бити говора и т. д. Један sacellum богиње Немезе је био у позоришту. Од ту пронађених натписа биће један доле објављен с пуним текстом. О унутрашњој организацији, из натписа у позоришту, знамо да је град био раздељен у philai. На доњим седиштима у позоришту нађена су два потпуна и један фрагментарни натпис о филама. Потпуно су очувани натписи: Φύλης Μαρτίας и Φύλης Οὐαλερίας, фрагментарно Φύλη.....ουρίας, што, према фили Марција, треба попунити са Μερκ]ουρίας. По имену Валерија може се помишљати да је подела диоклеђијанска, или бар поједина имена. Када је год. 386. Македонија подељена у две провинције I и II (Salutaris), Стоби је припао ка secunda Salutaris, те је и даље био главни град¹⁾. При крају старога века град постаје и гарнизонско место. По Not. dign. in part. Orient. VIII 44, ту је био гарнизон lanciarii Stobenses, којима је заповедник magister militum per Thracias.

О становништву у пеонско и македонско доба немамо никаквих вести, али су се остаи старог пеонског становништва морали одржати до царског доба. Између осталог то показује и нађени натпис са посветом Ultrix Augusta. Он је у извесном погледу интересантан и важан, те га доносимо у целини. Црвена мраморна плоча са профилованим оквиром, 0.86 m висока, 0.46 m широка. Deo Caes(ari). Aug(usto)|p(atr)i. p(atriciae). et munic(ipio).|Stob(ensium). Ultricem|Augustam|Sex(tus) Cornelius|Audoleo|et. C(aius). Fulcinius|Epictetus|et. L(u-cius). Mettius|Epictetus|Augustal[es]|f(ecerunt). Судаћи по облику слова, овај је натпис из другог века после Христа. Први од тројице аугустала, који су поставили статуу, Sex. Cornelius Audoleo има као когномен чисто старо пеонско име Audoleon, које је било обично и у пеонској краљевској породици.

Из царскога доба имамо више вести о становништву у Стобима. Јасно се види тежња за романизовањем и да се Римљани труде да насељавањем ветерана осигурају важну линију Viminacium—Thessalonike. Приликом ископавања нађени су многи остаи ветеранских надгробних натписа, а међу њима и у амвону епископске цркве узидана је била надгробна плоча једнога центуриона legio III Flavia felix (в. ниже). Год. 1928 је г. Вл. Р. Петковић у горе споменутој згради нашао фрагменте једног великог надгробног натписа на латинском и грчком језику. Са дозволом г. Петковића, на чему му и на овом месту најлепша хвала, објављујем овде текст тога интересантнога споменика, који спомиње целу по-

¹⁾ Hieroclis Synecdemos 641, 2, ed. A. Burckhardt.

родицу једног ветерана. Натпис је нађен у секундарној употреби, исећен у поједине узане плоче, које су служиле као кемпфери у споменутој згради. Очуване су само три плоче, средња и обе плоче на десном и левом крају, изгубљене су две плоче, али се може натпис допунити.

Материјал је бели мрамор, а димензије појединих плоча су следеће: I. пл. висина 0·72 м, ширина 0·36, дебљина 0·13. II. пл. в. 0·70, ш. 0·35, д. 0·10. III. пл. в. 0·69, ш. 0·35, д. 0·13. Висина слова је 0·03—0·07 м.

Натписно поље је било оивичено. Текст гласи:

C. Senti[us Satur]ninus·ve[ter(anus) l]eg(ionis). IIII.

Scyth[icae p]os[ui]t)·sibi·et·C. [Senti]o

*Saturnino·[militi coh(ortis) p]raetor(iae)·IIII·equiti [f(ilio) et Gavi]ae. Iuliae.
[con(iugi) et Sentiae Z]osuni·lib(ertae)·suae*

Γ·Σέντιος Σατουρνίνος οὐετρανὸς [Λεγ]ιῶνος Δ

Σκυθικῆς [ἐαυτῷ ἐπο]ίησεν καὶ Γ·Σεντίῳ Σατουρνίνο
στρατιότηι σ[πεί]ρ(ας) δ. π[ρε]τοριανῆς ἱππεί [διδ]ῶ καὶ Ἰουλίᾳ Γαυίᾳ
τῇ συ[μβίῳ καὶ Σεντίᾳ Ζοσ[ο]νι τῇ·ἀ]πελευθέρᾳ

И поред свога чисто римскога имена C. Senti[us Satur]ninus вероватно ипак није прави Римљанин, него један провинцијалац и само носилац једног чувеног имена. Да ли је он сам добио право римског грађанства, или већ један од његових предака, не може се казати. Наш ветеран, који је служио у 4. ски-тијској легији, која је била до средине првога века у Мезији и онда премештена у Сирију, има своје име по једном C. Senti[us Satur]ninus-у, вероватно не по ономе, који је био год. 92—88 пре Хр. пропретор у Македонији, него по познатом конзулу у г. 19 пре Хр. и доцнијем легату у Сирији, чија се легација још у старом веку довела у везу са питањем, у којој се години родио Исус Христос. Син ветерана је такођер служио у царској војсци, али већ у отменијој трупи, као коњаник у 4. преторијанској кохорти. Жена је већ Римљанка, ослобођеница је добила свој nomen gentile по патрону, а као cognomen је придржала старо домородно име Zosunis или можда и Zosu, што би значило, да је била келтског порекла. Натпис овај нам лепо илустрира породичне односе у једној ветеранској породици у Стобима. Он је вероватно још из првога века после Хр., јер је 4. скитиска легија у средини тога века била премештена из Мезије у Сирију.

И ако је Стоби најпре био муниципијум а доцније град са италским правом, латински је језик још увек само званичан (царски натписи, новци и т. д.). Говор дневнога живота остао је грчки. Римски елеменат превлађује тек даље на северу. При упоређивању незваничних натписа излази да је стара дарданско-македонска граница била и језична, говорна, граница. На северу је све претежно римско. Слаб римски утицај на карактер становништва у Стобима у вези је са географском конфигурацијом, јер су разне културе продирале на Балканско Полуострво само уздужним, од севера ка југу, долинама, као напр. илирска са севера а грчка са југа. Римска култура, која је долазила тешко проходним попречним долинама, није могла извршити трајан утицај на културу земље. И за каснији живот била је од значаја само византијска култура, која се ширила из Цариграда и Солуна. Ове је чињенице већ Џвијић утврдио. Према томе су промене у етничком карактеру становништва свакако биле незнатне. Један интересантан докуменат за односе ове врсте јесте већ горе наведени Ultrix-натпис. Остављамо на страну чињеницу да она три аугустала осим чисто римских praenomina и nomina gentilia наводе и своја стара грчка или пеонска имена као cognomina. Већ је цела композиција значајна; она је замишљена у грчком духу. Да се цар овде за живота приказује као deus, јесте потпуно неримски обичај. То је иначе на грчким натписима тако честа вотивна формула θεῶ κλισαρί. Пре свега ту је име Немезе, које је и Римљанима било добро познато, без потребе преведено латински на Ultrix, што значи, да преводилац није знао, како се богиња звала латински. У целој области латинске епиграфије имамо само још један такав пример. То је натпис из

самога Рима, који осим оригиналног грчког текста има и буквалан латински превод у коме се име Νέμεσις Βασιλεύουσα преводи на латински (CIL VI, 532).

Најважнији извор за наше знање о становништву Стобија у позно царско доба јесу многобројни натписи на седиштима античког позоришта. Ова су имена писана потпуно грчки, па ма то била и римска имена. Добра половина свих имена, нарочито каснијих — међу старијим именима, изгледа да преовлађују грчка — јесу римска, али за то не смео у њиховим носиоцима гледати праве Римљане. Најчешће име које се овде срета јесте Gaios. Слични односи постоје и код приватних надгробних споменика; они су грчки писани и ако су латинска имена (напр. Dimitsa, Makedonia № 294, 295). У доцнијем времену, наравно, јављају се чисто грчки натписи, па и они чисто званичног карактера, као што је напр. помениути остатак посвете Асклепију. Прелаз у византијску периоду извршио се, дакле, без великих промена у саставу становништва, изузев евентуална варварска насељавања и заостале делиће других народа, за које ми ипак у Стобима за сада немамо никаквих података.

У римској војсци срећемо се са многим грађанима из Стобија. Они имају потпуно римска *cognomina*, напр. CIL III 12409, Dipl. XXXIV, у *latercula Praetorianorum* CIL VI 2379 b, 2382, CIL X 6096 итд. Према горе наведеном од А. Hunt-а публикованом папирусу изгледа да су Стобљани примани и у *Cohors I Hispanorum Veterana*. Многи Стобљани су служили у Риму у преторијанским кохортама. У *Latercula Praetorianorum* CIL VI 2379^b frg.^a ред 52 и frg.^b ред 40 спомиње се један наредник, *optio*, преторијанских кохората С. Iulius Magnus, CIL VI 2382 frg.^a ред 25 један коњаник С. Adurius C. f. Leo. Син горе споменутога Г. Сентија Сатурнина служио је као коњаник у четвртој преторијанској кохорти. L. Dexius Longinus veteranus ex praet(orianis) посвећује год. 118 после Хр. једну мраморну статуу богу Дионизу. Народи и племена из унутрашњости Балканског полуострва већ су тада били радо примани у римску војску. Време илирских војних царева већ се унапред осећа. Sext. Caelidius Secundus из Стобија вршио је у *Scupis* (Скопљу) дужност едила и декуриона (CIL III 8203, упор. и CIA, 1893.). Ипак је најчувенији човек из Стобија славни ексцерптор и философ Johannes, који је живео од прилике у 5. столећу.

Налазећи се на важној раскрсници, на најкраћој вези између Дунава и Солуна, Стоби је у бурним временима сеобе народа много трпео. Године 479. опљачкао је град потоњи готски краљ Теодорих Велики на свом походу на Солун и посаду, која му се одупрла, исекао је¹⁾. Да се заштите од сличне напасти, становници су, изгледа, онда начинили градске зидове, који су се још и данас делимично одржали. Свакако да је и велики македонски земљотрес од 518. г. причинио граду извесне штете, премда Comes Marcellinus (Mon. Germ. Chron. Min. II, 100) овај град не спомиње у своме списку оштећених *castella*.

Сви ови догађаји, изгледа довели су до већих промена у градским грађевинама. Биће да је у ово доба почето и са рушењем позоришта, које ваљда потиче из 3. века после Хр., одакле су многобројне споліје узидане у темеље и друге делове епископске цркве. Сама пак црква је из краја 5. века, као што се види из овде штампаног чланка R. Egger-а, а подигао ју је иначе непознати епископ Филип. Из Јустинијановог времена је вероватно и зграда, коју је г. Петковић открио.

Изгледа да је 6. век донео и извесне политичке промене. Као што се види из новеле XI, у Јустинијаново доба, и то пре 535. г., Стоби је још припадао провинцији Macedonia II (Hierocles Synecd., на наведеном месту). Између 535. и 545. изгледа да је провинција Macedonia II напуштена, а Стоби прикључен провинцији Дарданији, јер у новели CXXXI од 13. III. 545. године нема Македоније II у попису провинција које долазе под јурисдикцију архиепископа Јустинијане I²⁾. Свакако је погрешно што се епископ Фокас из Стобија,

¹⁾ Malchus, fig. 18, Müller F. H. G. IV, 125., *ὁ Βαλαμήρων.....τὴν πρώτην τῆς Μακεδονίας πόλιν, τοὺς Στόβους, ἐπόρθησε καὶ τῶν γε στρατιωτῶν τῶν ταύτῃ ἐμφρουρούντων τοὺς ἀντιστάνας ἀπέκτεινεν.*

²⁾ Ср. Zeiller, *Les orig. chrét. dans les prov. Danubiennes* 163. и д. и Б. Гранић, у Гласнику Скопског Научног Друштва I, 113 и д.

који је 553., као заступник архиепископа Јустинијане Приме Бенената, учествовао на V васељенском сабору у Цариграду, у списку учесника помиње као Phocas Staliensis provinciae Praevaliensis (Mansi, o. c. IX. p. 191.).

Хришћанство је, по свој прилици, рано дошло у Стоби. Интензиван мисионарски рад апостола Павла у осталим македонским градовима, у Солуну, Верији и Филипима, свакако се осетио и у Стобима. Поузданих доказа за хришћанство имамо тек из времена слободне цркве. На сабору у Никеји 325. потписује се Budius (Βούδιος) као епископ из Стобија¹⁾.

Стоби је значајан за историју хришћанства нарочито стога што је у њему Теодосије I, приликом војног похода против Максима, 14. јуна 388., издао нов закон против сваког секташтва (Cod. Theod. XVI, 5, 15.), а два дана касније објавио забрану свих јавних диспута о религији (Cod. Theod. XVI, 4, 2). На 4. васељенском сабору у Халкидону (451) присуствује епископ Никола из Стобија. Велика епископска црква у Стобима потиче из краја V века (види ниже извештај Егеров). Њен оснивач епископ Филип помиње се на једноме архитраву главних врата. Богати украс цркве, који је и у уметничко-историском погледу за нас од важности, показује да је град у то доба био прилично имућан и да је буру сеобе народа, поред свих недаћа, добро издржао. У време Јустинијаново стобски епископ спадао је под јурисдикцију нове, 535. основане, архиепископије Јустинијане Приме (Novelle XI). Отуда је и изгледало, као што је горе поминуто, да је епископ Фокас на 5. васељенском сабору у Цариграду био заступник Бенената, архиепископа Јустинијане Приме. Можда су тугаљиве расправе о три поглавља и побудиле архиепископа да се одрекне личнога учешћа на сабору и да радије тамо пошаље свога потчињенога епископа из Стобија, као што је урадио и солунски архиепископ Елијас, шаљући битољскога епископа Бенигна (Heraclea Pelagoniensis, Mansi, o. c. IX, 190). Даље се спомињу као епископи у Стобима: Јован, који присуствује 6. сабору у Цариграду (680), т. зв. првом трулском сабору, Маргарит на 2. трулском сабору год. 692. Стоби је у оно доба митрополија и као све дијецезе у источном Илирику је и она од год. 732 признавала врховну власт римскога папе, Год. 732 је византијски цар Лав III Исавријанац откинуо од папства област Тесалоничког викаријата, а тиме и Стоби, ставивши све то под црквену власт цариградског патријарха. Стобиска митрополија имала је три епархије: стобиску, баргалску и запарску. Где су биле баргалска и запарска епархија није познато²⁾.

У средњем веку Стоби није дошао до већег значаја. У борбама Византије са македонским Словенима град је чешће тешко страдао. Ово се јасно види по ископинама, нарочито у епископској цркви, која је на крају крајева редуцирана на скромну цркву, ограничену на средњи брод некада тробродне цркве. И профане зграде овога доцнијег доба само су скромне грађевине, чији су једини украси биле сполије из античких зграда или врло примитивне имитације античких архитектонских делова, као што су напр. неки врло чудни капители. Градски зид, који је, као што је поменуто, саграђен у византијско доба после пљачкања Теодориха Великог, можда је давао византијском становништву довољно заштите; али поред свега повољног положаја град није могао доћи до какве важности. У 8. веку губи се траг Стобиске митрополије. У списку епископија, што га је објавио Н. Gelzer, Byzant. Zeitschrift I 245. и д. и II 42. и д. (= Bibl. Reg. Berolinensis cod. Phil. 1477. и Vat. Gr. 828. fol. 354^r) не помиње се Стоби. Град је, дакле, био сувише незнатан да би могао бити седиште епископије. 1014. год. град се опет помиње и то као Στυπεῖον код Кедрина (II p. 461. ed. Bonn). У борби са царем Самуилом, Василије II, долазећи из пелагонијске равнице, заробио је градску посаду, па је ту прешао преко Црне Реке да иде даље у Солун. Погрешно је под именом Stupeion, само због сличности, мислити на Astibos, данашњи Штип, јер цар долази из пелагонијске равнице,

¹⁾ Patrum Nicaenorum nomina ed. Gelzer, Hilgenfeld Cuntz I 213 Budion Stubon, II 213 Budius Stubiensis, III 216 Budius Struborum, IV 192 Budius Stulois, V 208 Βούδιος Στοβών.

²⁾ Р. Грујић у Нар. Енцикл. s. v. Стобиска Митрополија; Лепорскиј, Историја Θεσσαλονικ-скога Экзархата, стр. 310, који се позива на Mansi o. c. IX 106 B.

где је попалио Butelion—Битољ, освојио Прилеп, па за тим и Stupeion = Стоби, па онда се кренуо даље на југ; Штип би био далеко од овога пута.

Ово је у исто време и последњи сигуран помен града по имену. Истина од 12.—14. века византијски писци и српски извори помињу место *Στοβός*, *Στοβησιον*, Стобь, али се ове напомене односе на Стоб у планини Рили у Бугарској¹⁾. Само *Στοβησιον*, што га помиње Никета Акоминат (стр. 569. ed. Bonn.), који су разрушили *Βλάχοι* и Стобь, који се помиње у Житију Стевана Немање од Стевана Првовенчаног, (глава 7.), могли би се односити на наш Стоби. Стеван Првовенчани наводи разна освојења Немањина, без обзира на хронолошки и географски ред. Ако се ово место заиста односи на борбе, које је Немања 1182./83. г. у савезу са Угрима водио против Византијаца, онда би се то могло тицати и нашега Стоби, пошто се Немања после борбе код Сердике (Софије) окренуо на запад, па је можда дошао и у овај град. Но ако се наведено место тиче борбе 1189., када је Немања дошао у везу са оснивачима другог бугарског царства, онда ће пре бити да је овде говор о бугарском Стобију. Па ипак пре ће бити да се поменута белешка у Житију Немањином тиче нашега Стобија, јер је тамо говор о потпуном рушењу града: „Те градове сруши и темеље им до конца искорени, нити оста камен на камену, да га не развали, нити се они на ново подигоше до данашњег дана“. (По Стојану Новаковићу, Годишњица Ник. Чупића, I, 203.). Ово је истина само реторска фраза, али баш ископине показују да је разорење Стобија морало бити од прилике у ово доба, пошто се нису нашли никакви споменици који би били млађи од XI или XII века. О потпуном разорењу сведоче и многи трагови пожара, на које се при ископавању наилази, а нарочито при последњем стадијуму епископске цркве.

У Гласнику Српског Ученог Друштва XLV [1877.] 91. Драгашевић доводи у везу са Стобијем²⁾ једну хрисовуљу у руском манастиру Св. Пантелејмона у Светој Гори, иако се ту Стоби не помиње под тим именом. Листину је објавио Шафарик (у Гласн. Срп. Уч. Друштва XXIV, 253.), а извод из ње дао је и Стојан Новаковић, (Законски споменици српских држава средњег века, 514). Она потиче од прилике из 1378. године. У тој хрисовуљи деспот Драгаш, са братом Константином, дарује манастиру Св. Пантелејмона нека имања и села, па међу њима и нека која се налазе око доњег тока Црне Реке: „иеште приложихъ у Тиквешу Пештеру, съ людми и село Шешково, Гавриловъ Камень, Грьбавць, село Возарце, и *подъ градомъ* свети Аѳанасіе съ людми и водѣницами и съ винограды, и *надъ градомъ* цркъвъ свети Гешргіе Положкы на рѣцѣ Црнои съ село Полошко, село Кошане“ и т. д. Поклањају се, дакле, села изнад и испод једнога *града*, под којим би се могао разумети позновизантијски, око 1378. већ у рушевинама, *castrum* Стоби, чије је право име већ ишчезло из народног сећања. Ова је претпоставка у толико ближа, што сва наведена места у хрисовуљи и леже у доњем току Црне. Осим тога у близини развалина Стобија, налази се село са именом *Градско*, што стоји у вези са неким *градом*, а ми под овим можемо разумети само наше Стоби. Па ипак изгледа да под градом у поменутој хрисовуљи треба разумети град Тиквеш, који је у средњем веку играо важну улогу³⁾.

На жалост немамо података за последње дане живота Стобија. Као *terminus ante quem* за разорење града не може се сматрати чињеница што у цркви села Дренова, коју је (1345.—55.) подигао цар Душан, налазимо узидане стубове, капители и друге архитектонске делове из Стобија. Ови делови, који су већином из епископске цркве у Стобију, нису, на име, ту узидани приликом првога зидања цркве, него код оправке цркве, која је била разрушена у турско

¹⁾ О Стобу у Бугарској уп. К. Jireček, Arch. epigr. Mitt. X (1886) 56, 58, 70, 73 и Cesty po Bulharsku 462.

²⁾ У осталом Драгашевић је овде Стоби потпуно погрешно локализовао, сувише далеко уз долину Црне.

³⁾ В. С. Радовановић, Тиквеш и Рајец (Насеља 17) 172, 177.

доба, па ју је у почетку XIX века обновио Миле Саздовец. Ово се види и по неорганској вези појединих делова, а нарочито по чудном средњем стубу¹⁾.

Сећање на антички град и после његове пропасти није сасвим ишчезао код околнога становништва. Развалине се још и данас зову „Пустоградско“, а оближње село Градско сачувало је у имену успомену на старо насеље. Поједине зидине биле су увек на видику, особито стубови позно-античког или рано средњевековног моста преко Црне Реке-Еригона.

За науку Стоби је поново откривено у шездесетим годинама прошлога века, и то готово истовремено од Француза Leon-a Heuzeu-a и од Бечлије J. G. Hahn-a²⁾. За време турске управе није се могло ни помишљати на ископавања, већ само на случајну посету, као што су 1902. г. учинили А. Премерштајн и Н. Вулић. За време рата немачке етапне трупе из оближњег Градског откопале су на Манастиришту ранохришћанску цркву, а доцније и гробљанску базилику. Под руководством Fr. Krischen-a тада је делимично откривен и презвитериј градске епископске цркве, али је услед слома македонског фронта ископавање морало бити обустављено. 1924. год. Београдски Народни Музеј поново је почео са откопавањем, чији се резултати дају у чланку за овим. У њему даје свој извештај о епископској цркви R. Egger, професор археологије на Бечком Универзитету, који је 1925. позван ради ископавања. О староме позоришту, које би логички најпре требало описати, даће се извештај касније, пошто, с једне стране, откопавање још није завршено, а с друге стране резултати из год. 1927. имају за историју грчкога позоришта уопште тако великога значаја да проблеми, који се ту намећу, захтевају дубљу студију. Чињеница да позориште у Стобима још у 3. веку по Христу нема уздигнуту позорницу, нема logeion, потврђује теорију Dörpfeld-a и Reisch-a о грчким позориштима, те она сада, у вези са новим проналасцима Енглеза у Спарти, добија све већи значај.

Балдуин Сариа.

¹⁾ B. Filow у „Studien zur Kunst des Ostens“, Josef Strzygowski zum sechzigsten Geburtstage von seinen Freunden und Schülern, 33 и д. — Филов међутим, није уочио разне грађевинске периоде, као ни то да су комади из Стобија. За историју цркве сравни В. С. Радовановић, Тиквеш и Рајец, и у Народној Енциклопедији s. v. Дреновска црква.

²⁾ О историји поновног открића Стобија уп. и Гласник Скоп. Научног Друштва, I 290

RÉSUMÉ.

RECHERCHES FAITES À STOBI.

I. TOPOGRAPHIE ET HISTOIRE.

Le Dr. *Balduin Saria*, professeur à l'Université de Ljubljana a exhumé en 1925, 1926 et 1927 les ruines de l'antique ville de Stobi, capitale de la Macédoine intérieure au temps de l'empire romain et au début du Moyen-Age. Dans le présent article, l'auteur se borne à exposer la topographie et l'histoire de Stobi, comme introduction au compte-rendu détaillé qu'il donne ensuite des résultats de ses fouilles et surtout à la description de l'ancien théâtre romain de Stobi; ledit compte-rendu sera publié dès que ce très intéressant monument archéologique aura été complètement déblayé.

Dans la première partie de cet article préliminaire, l'auteur insiste sur la situation commerciale très bonne et, au point de vue stratégique, hors de pair, de la ville de Stobi, qui se trouvait à l'embouchure du fleuve Tserna Reka (Erigon) dans le Vardar (Axius); dans la seconde il explique l'importance politique et historique de Stobi à travers les siècles, dans la mesure où il est possible de l'apprécier en se fondant sur les rares documents existants et aussi sur les nouvelles données historiques et archéologiques recueillies au cours des fouilles.